

Konstnärliga bokband i Nordiska Museet.

Några anteckningar

af

Johannes Rudbeck.

L ikaväl som möbler och husgeråd hafva äfven bokbanden tagit intryck af de hvarandra aflösande stilar, och olika tiders smak har också på banden satt sin prägel. Man återfinner följaktligen bland alstren af skilda konstepokers bokbinderi spår af den för hvarje sådan epok i allmänhet gällande smakriktning. Att anföra exempel härå erbjuder ingen svårighet, och det må vara nog att här endast antyda några af de mest i ögonen fallande jämförelsepunkterna. Så finna vi å de gotiska banden de motiv ur växt- och djurvärlden, som vi äro vana att se å de gotiska templen. Tidiga renässansband visa oss de stilfulla linjeorneringar och arabesker, som återfinnas exempelvis i inläggningar å den tidens praktvapen eller å intarsiaarbeten. 1600-talets för bokband tillverkade och af den franska bokbindaren LE GASCON först använda punkterade stämplar¹ föra tanken på de då så mycket omtyckta filigranarbetena i guld och silfver, och än närmare vår tid pressades å banden sirliga rokokostämplor eller empiriens stela å la grecquer. Emellertid utbildades dessutom — särskildt å de framstående franska bokbinderiverkstäderna — mer särregna bokbandsstilar, som äro lätt igenkänliga och i vanliga fall bära sina egna namn.²

¹ Jmfr Joh. Rudbeck, Le Gascon, i Allm. svenska boktryckareföreningens meddelanden 1910, sid 15—17.

² Joh. Rudbeck, Konstnärliga bokband före år 1800, Sv. slöjdföreningens tidskrift 1910. Sid. 33—49.

Då de konstnärliga bokbanden otvifvelaktigt äro en yrkesprodukt af stort intresse och — då smak och skicklighet blifvit förenade — af ett verkligt värde, hafva också i de flesta fall inom konstslöjd-museer för dessa band reserverats en särskild afdelning. Hvad Nordiska Museets samling af dylika bokband beträffar, är densamma

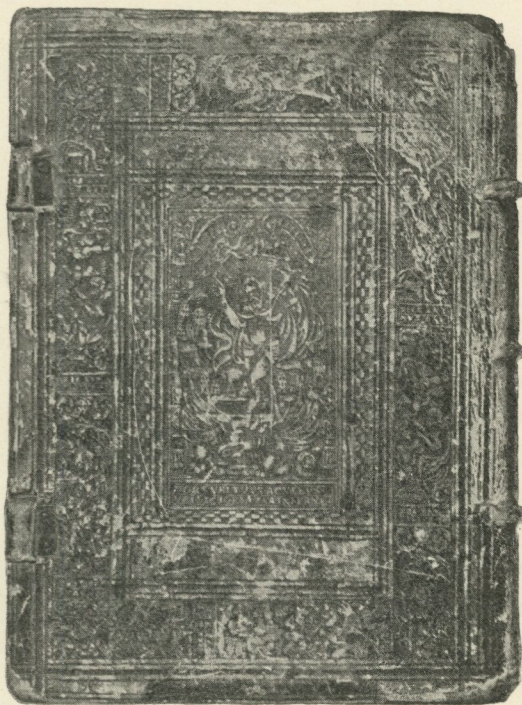

Fig. 1. Bokband från 1500-talet.
N. M. 25,097.

ingalunda särskildt märklig, men innehåller dock åtskilligt af intresse. Många band hafva kommit från den Eichhornska samlingen, men i öfrigt synas inga större förvärf på detta område hafva gjorts.

Det äldsta band, som här blifvit afbildadt, fig. 1, omsluter ett exemplar af *Then swenska kyrkeordningen*, tryckt i Stockholm hos Amund Laurentsson 1571, 4:o. Bandet, som antagligen är utfördt i Stockholm, är af svinskinn med blindpressningar. I pärmens ytterkanter äro några enkla linjer anbragta och därinom ett med rulle tryckt mönster visande heliga män och bibelspråk — ett på 1500-talet mycket vanligt motiv. Sedan följa några enkellinjer och ett kedjemönster samt i midten en med graverad platta tryckt bild ur den bibliska historien. Det hela är ett typiskt prof på ett 1500-talsband, sådant det tedde sig i Sverige och Tyskland, från hvilket senare land vi den tiden hufvudsakligen hämtade våra lärdomar i fråga om böckers bindning.

Det äldsta band, som här blifvit afbildadt, fig. 1, omsluter ett exemplar af *Then swenska kyrkeordningen*, tryckt i Stockholm hos Amund Laurentsson 1571, 4:o. Bandet, som antagligen är utfördt i Stockholm, är af svinskinn med blindpressningar. I pärmens ytterkanter äro några enkla linjer anbragta och därinom ett med rulle tryckt mönster visande heliga män och bibelspråk — ett på 1500-talet mycket vanligt motiv. Sedan följa några enkellinjer och ett kedjemönster samt i midten en med graverad platta tryckt bild ur den bibliska historien. Det hela är ett typiskt prof på ett 1500-talsband, sådant det tedde sig i Sverige och Tyskland, från hvilket senare land vi den tiden hufvudsakligen hämtade våra lärdomar i fråga om böckers bindning.

Nordiska Museet äger ett annat nästan samtidigt band, liksom det förra utfördt i Sverige, och prydande glasmästarämbetets i Stockholm skråordning, daterad den 30 januari 1585. Detta band, som är af kalfskinn med blindpressningar, har i hörnen vackra stämplor med stiliserade blad mot streckad grund. I båda pärmarnas midt finnas aftryck af en rektangulär stämpelplatta, å frampärmen med bild af Kristus jämte kors, spjut, spikar m. m. och å bakpärmen med bild af Erik den helige, som i högra handen håller en sköld, hvarå riksvapnet, tre kronor, är anbringadt. Bandet är afbildadt i undertecknads arbete: Svenska bokband under nyare tiden, bidrag till svensk bokbinderihistoria, första delen 1521—1718, Stockholm 1910, sid. 19. De båda plattorna, som säkerligen graverats redan under 1500-talets förra hälft, återfinnas å ett band i Kungl. biblioteket (Voragine, Lombartica historia, Nürnberg 1501) samt å två band i Uppsala universitetsbibliotek (handskrifter, sign. Nordin 1692 och B 76).

Redan i midten af 1500-talet uppstod, såsom man har anledning antaga i Frankrike, modet att pryda bandet med små, i rader guldpressade stämplor. Denna stil var under hela 1600-talet omtyckt och har blifvit kallad *semé-stil*. Nordiska Museet har ett vackert prof däraf i det här, fig. 2, afbildade bandet, som innehåller: *Edit d'union, reglemens et privileges des secretaires du roy*, tryckt i Paris 1672, 12:o. Å den olivgröna marokängen äro inom en taggad ram liljor (*fleurs-de-lis*) strödda öfver hela pärmen, och på liknande sätt är äfven ryggen dekorerad. Bandet är naturligtvis franskt och samtida med boken. Om man noga betraktar de af liljorna bildade raderna, finner man att dessa ingalunda äro jämna och raka, hvilket ju kan bero på, att en mindre van hand utfört pressningen, men dylika små ojämnheter, hvilka icke få förekomma hos våra dagars i ett korrekt och felfritt utförande nog aldrig öfverträffade mästare, påträffar man ständigt, äfven å de bästa äldre band, och vare sig de tillkommit oafsiktligt eller ej, störa de icke helhetsintrycket utan bidraga ofta till motverkandet af en ledsam stelhet, som lätt kan skada ett annars vackert band.

Såsom redan förut antydts arbetade det svenska bokbinderiet på 1500-talet under tyskt inflytande, och det samma kan i stort

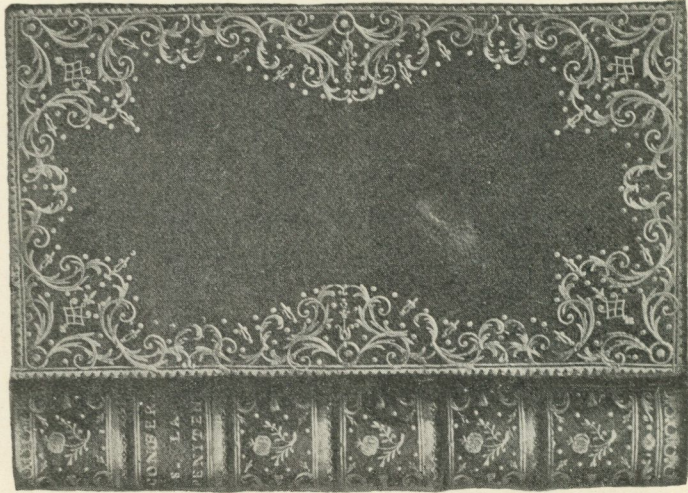

Fig. 3. Bokband från år 1757. N. M. 61,200.

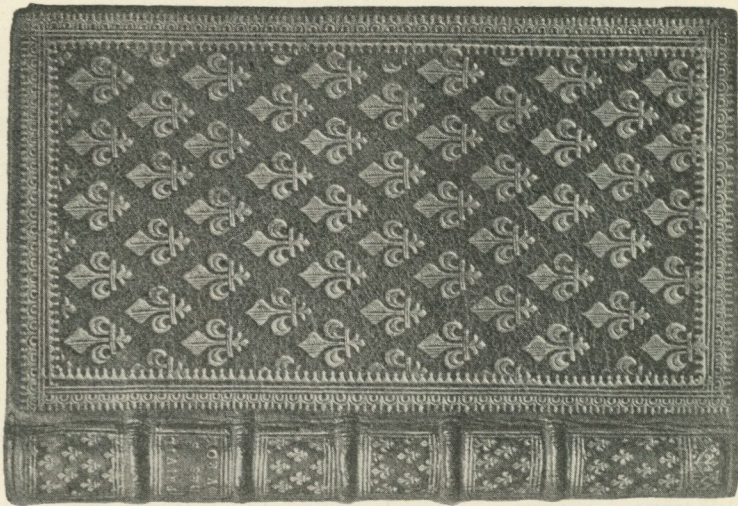

Fig. 2. Bokband från år 1672. N. M. 68,886.

sedt äfven sägas om det följande seklet. Visserligen inkom under drottning Kristinas tid, 1649 eller något år tidigare, en fransk bok-

bindare JACQUES MOREL¹, hvilken här synes hafva infört bruket af de vackra punkterade stämplarna, men något större inflytande tyckes han dock icke hafva haft, och många af de i hufvudstaden verksamma bokbindarne voro ju af tysk härkomst, såsom de kända bokbindarsläkterna Hornbein, Reusner, Schneidler, Statlander och Stangenberg. Först mot midten af 1700-talet finna vi tydligare spår af den franska smakens insteg, och nu framtråda flera bokbindare af rang, af hvilka den förnämste är Kristoffer Schneidler, mästare 1746, död 1787.²

De bästa franska 1700-talsbanden utfördes af de berömda bokbindarfamiljerna PADELOUP och DEROME, och den stil, som under denna epok i elegans och smakfullhet tog priset, är otvifvelaktigt den s. k. spetsmönsterstilen. Enligt denna pryddes pärmen af en bred guldpresad bård, som sammansattes af ett flertal olikformade småstämplar, bestående af stiliserade blad, blommor och frukter, punkter o. s. v. Denna bård, som vanligen höjde sig inåt i hörnen och å sidornas midt, erinrar om en virkad eller knyplad spets, däraf namnet. Nordiska Museet äger ett vackert prof å ett i nämnda stil utfördt franskt band, fig. 3, en liten läcker pjäs i röd marokäng med guldpresningar. Den inbundna bokens titel är: *Coférences familiares sur les dispositions necessaires pour recevoir avec fruit le sacrement de pénitence par le R. P. de la Borde*, tryckt i Paris 1757, 12:o. Äfven i Sverige sökte man efterlikna spetsmönstren, men nådde aldrig upp till de franska mästarnas nivå.

Gifvetvis framträdde nu äfven band med rena rokokomotiv, och vi se här, fig. 4, ett ståtligt prof på band i denna stil, utfördt i röd marokäng med guldpresningar. Det är pärmen till sköldebrevet för adliga släkten Noringer; den adlade var prästen Carl Norings

¹ Enligt Kungl. räknekammarens räkenskap för november 1649 erhöi han i afräkning 100 dal. s.m.t. Morel var i Stockholm verksam till sin död 1680. Harald Wieselgren, Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier, Vitterh.-akad:s handl. 33 (1901), sid. 18 not 1, citerar »K. Räknekammarens» räkenskap 1649, enligt hvilken »Jacques Moret» fått nämnda afräkning. Skall vara K. Räktekammaren och Jacques Morel. Visserligen stafvas i själfva räkenskapen namnet Moret, men enligt det ännu behållna kvittot af bokbindaren själf har han skrifvit sitt namn Morel.

² Joh. Rudbeck, Kristoffer Schneidler, Samfundet S:t Eriks årsbok 1910, sid. 89—103.

treårige son, som 1761 förlänades adelskap, såsom ett erkännande åt faderns frikostighet att till Uppsala akademi donera ett större

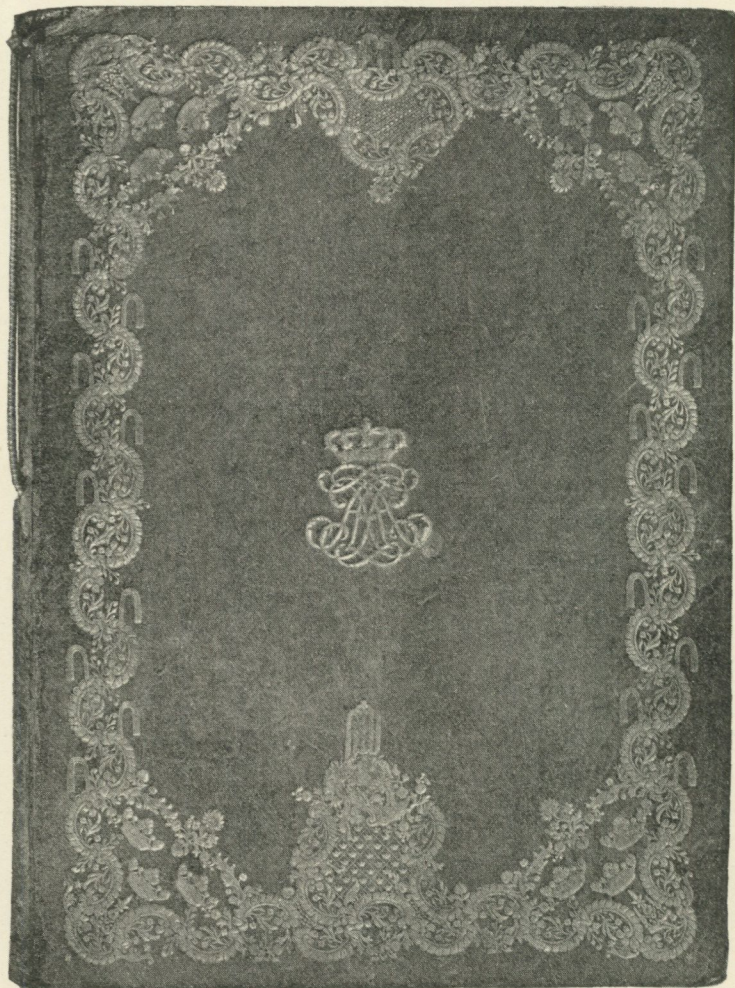

Fig. 4. Pärm till sköldebref, af Kristoffer Schneidler 1761. N. M. 77,974.

belopp såsom stipendiefond. Bandet, som otvifvelaktigt får anses vara utfördt af den förenämnde KRISTOFFER SCHNEIDLER, visar å frampärmens midt konung Adolf Fredriks krönte namnchiffer. Bår-

den är rikt dekorerad med rokokoornament, vattenstrålar och små kvistar med blommor och blad. Den undre delen höjer sig uppåt och omsluter ett rutadt fält med små kronor, hvaröfver en amarin

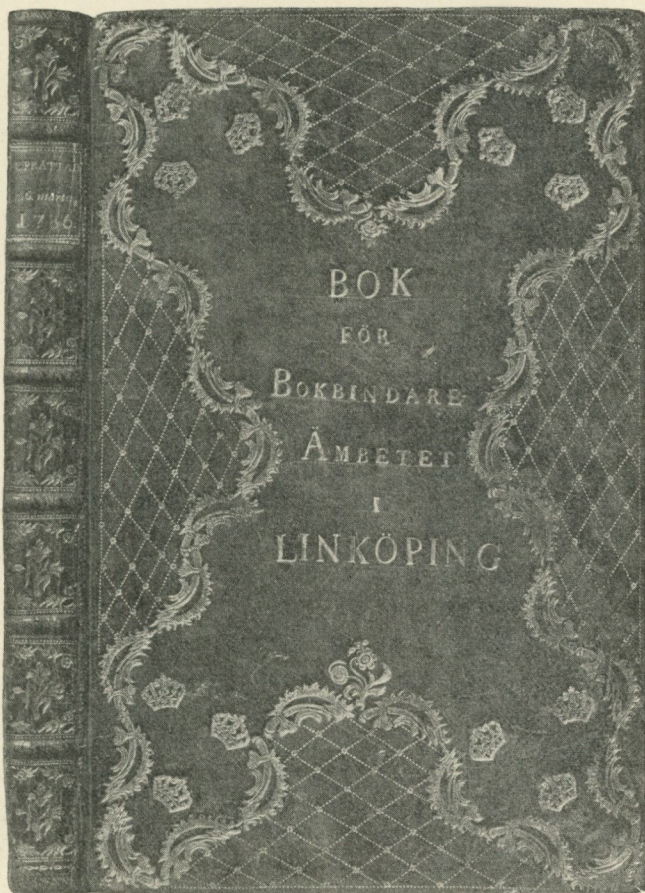

Fig. 5. Bokband från 1786. N. M. 62,615.

och en vattenkonst. Äfven den öfre sidans bård vidgar sig på midten, och i hörnen se vi tre kronor, omslutna af blommor och blad.

Äfven ett par andra praktband i Nordiska Museets samlingar äro utförda i liknande manér. Det ena af dessa företer ett flertal rokokostämplor af elegant fason. Bården är arrangerad i likhet

med det nyss omnämnda bandets bård, d. v. s. med utvidningar från den undre och öfre sidan, i hvilka insatts rutade fält med kronor i rutorna; som afslutning har användts en större blomma. Äfven i hörnen igenfinna vi utfyllningar, här med rutade fält och stjärnor. Bland bårdens rokokornament ses en insekt, närmast liknande ett bi. Midt å pärmen har placerats Gustaf III:s namnchiffer, två motställda G under kunglig krona. Orneringen är utförd i guldpressning å rödt skinn. Bandet, som innesluter Järnkramhandlar-societets protokoller åren 1779—1847, är ett verk af CARL GUSTAF HASSELGREN, mästare i Stockholm 1774, död 1817. Att detta band i orneringen uppvisar en viss likhet med det schneidlerska förvånar icke, då man vet, att HASSELGREN gått i lära hos SCHNEIDLER.¹ Reproduktioner af detta band äro att finna i Stockholms Järnkramhandlarförenings festskrift 24 oktober 1910, Svensk bokbindartidning 1910 n:r 5 och Allmänna svenska boktryckarföreningens meddelanden 1911 h. 1.

Bokbindarämbetet i Linköping skaffade sig 1786 likaledes en prydlig protokollsbok, fig. 5, med typiska rokokostämplor och rutade fält samt i hörnen tre kronor. Orneringen här, utförd i guldpressning å kalfskinn, verkar dock något tung.

Smaken att pryda bokbandet med metallbeslag har gamla anor och härstammar kanhända från de helt och hållet af metall utförda band, som utgjorde den äldre medeltidens praktband; 1400-talets omfångsrika folianter kräfde stadiga band med pärmar af skinnklädda träskifvor, och dessa försågos mestadels med hörn- och midtbeslag af metall, vanligen mässing. Men äfven sedan såväl böcker som band började uppträda i mera lätthandterliga former, och metallbeslagen ej längre behöfdes, fortlefde dock smaken för dem genom tiderna, och ännu ser man dem, särskildt på psalmböcker. I Nordiska Museets samlingar finnes en hel del både äldre och yngre psalmböcker med vackra beslag, ofta i silfver, och vi meddela här, fig. 6, ett prof på en i Köpenhamn år 1791 tryckt psalmbok med vackra silfverbeslag i rokokostil. Den har inköpts för museets räkning i Norge.

¹ Se en uppsats om Hasselgren i Svensk bokbindartidning 1910 n:r 5 af bokbindaren Arvid Hedberg.

Man började emellertid tröttna på rokokons snirklar, snäckor och snedvridna linjer, och äfven å bokbanden kom en nyktrare linjeförning till heders. Nordiska Museet äger ett ståtligt folioband, fig. 7, hvarå man försökt tillämpa den gustavianska smaken, ehuru å detsamma ännu förekomma en del stämplar, som tydligen härstamma från 1700-talets midt. Bandet är af rödbrunt kalfskinn med guldpresningar. Bården är tryckt i två mönster, hvaraf det inre är en vaccker à la grecque med bladranka. Därinom se vi bandornament, som

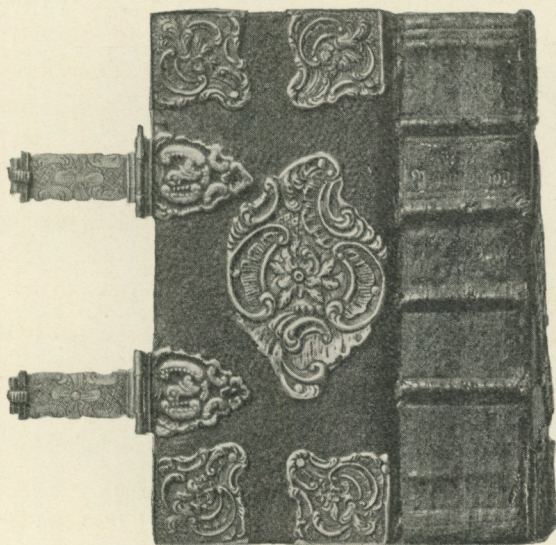

Fig. 6. Psalmboksband, 1791. N. M. 49,134.

bilda geometriska figurer, fyllda af ett många gånger upprepadt rokokomönster, bladkvistar, rosetter och stjärnor. I midtfältet tronar Gustaf III:s krönta namnchiffer, omgifvet af stora bladkvistar. Äfven ryggen är rikt dekorerad af hörn- och midtstämplar med blom- och bladmotiv. Bandet utfördes 1785 af GUSTAF GEORG HOFF och utgör ett af de mästerstycken, som Hoff, för att blifva erkänd som bokbindarmästare, hade att förfärdiga å bokbindarmästaren SAMUEL KUMBLIENS verkstad i Uppsala. Efter vederbörligen godkända prof antogs Hoff, af hvilken något arbete hittills mig veterligen, icke

varit känt, den 27 september 1785 till mästare i Uppsala, vid hvilket tillfälle han i glädjen öfver denna betydelsefulla tilldragelse

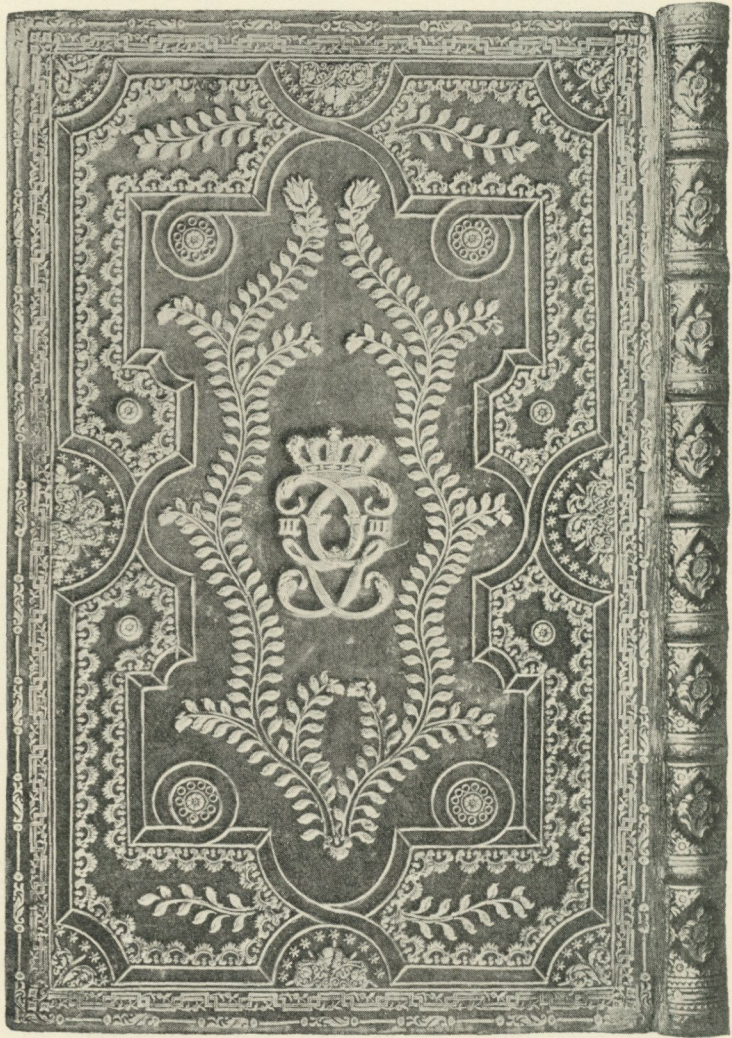

Fig 7. Bokband af Gustaf Georg Hoff 1785. N. M. 9,305.

skänkte det här afbildade bandet, som innehöll rent papper, till bokbindarämbetet i Uppsala att användas till dess kassabok.

Vid sekelskiftet 1700—1800 riktades de svenska bokbindarnes verkstäder med en hel del stämplar af brokigt utseende, om tillverkade i Sverige eller ej är obekant; det var blomkorgar, ormar, fåglar, urnor, ornerade ringar o. s. v.; äfven förekom en egendomlig

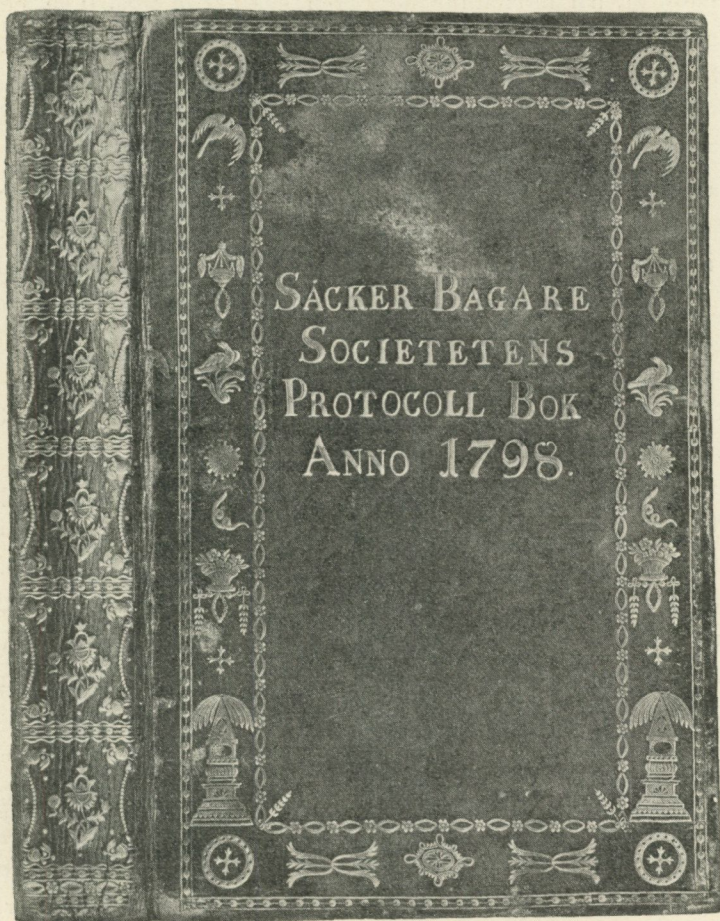

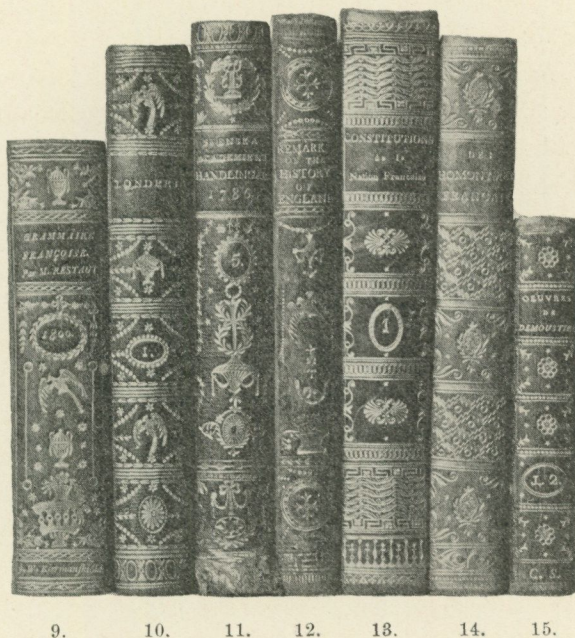
Fig. 8. Bokband, 1798. N. M. 37,960.

grafvårdslignande figur, uppåt slutande i en spets, hvarifrån nedhänga ax. Flera af dess stämplar äro representerade å ett här, fig. 8, afbildadt band, som visserligen icke ger exempel på någon odlad smak hos den, som utfört det, men dock kan vara af intresse

för den profkarta å olika stämplor, hvarmed bokbindaren tydligen velat skryta. Sockerbagarsocieteten, som fick bandet till sin protokollsbok år 1798, var kanske belåten med grannlåten. Om man lyckas anträffa societetens räkenskaper för ifrågavarande tid, vore icke omöjligt, att däri finna upptagen kostnaden för bandet och bokbindarens namn, men om dessa räkenskaper ännu finnas i behåll är mig, trots efterforskningar, obekant. Att gissningsvis angifva någon såsom bandets tillverkare är vanskligt, då olika mästare kunde hafva stämplor af samma slag, och de här aftryckta äro mycket vanliga å dåtida band. Flera af stämplorna å nu ifrågavarande band äro emellertid af samma utseende som stämplor, hvilka bevisligen varit i bruk hos bokbindaren FREDRIK VILHELM STATLANDER i Stockholm, född 1756, död 1832. Men äfven andra mästare därsamma städes, såsom HANS KRISTOFFER RICHTER, född 1755, död 1829, m. fl. använde stämplor af liknande utseende.

Åt bokryggens prydnad ägnade man i Sverige under 1500-talet föga uppmärksamhet, och först under 1600-talets senare hälft bestod man ryggen en rikare dekorerad. Mot slutet af 1600-talet uppstod bruket af särskildt för ryggfälten graverade hörn och midtstämplor, de senare vanligen kallade miljöstämplor. Under rokokotiden kommo vackert graverade ryggstämplor till användning, och särskildt den ofvannämnde KRISTOFFER SCHNEIDLER hade flera eleganta garnityr af sådana i olika mönster. Ett af honom under 1750-talet användt mönster i rokokostil se vi i fig. 40 i min ofvan anförda uppsats om Schneidler i Samfundet S:t Eriks årsbok 1910. Inom bokbinderiet skiljer man ju på två sorters ryggar för ett bokband, nämligen fasta och lösa. Den fasta ryggen är, såsom af namnet framgår, fäst vid arken, och binden, som ligga utanpå dessa, blifva följaktligen synliga å bokryggen såsom tvärs öfver densamma under skinnet gående upphöjningar, hvilka ofta förses med ornering. Emellertid kunna i arkryggarna insågas fördjupningar, i hvilka häftsörena placeras, därvid några bind ej blifva synliga å ryggen utan denna blir slät. Ända till slutet af 1700-talet var det vanligt att förse band af skinn med fast rygg. Mestadels voro binden synliga, men understundom gjordes ryggen slät. Exempelvis finnas flera för

Grolier under 1500-talet utförda band med släta, fasta ryggar, å hvilka anbringades en rik dekorerings.¹ Ett undantag från nyssnämnda regel, att äldre bokband hafva fasta ryggar, bilda band af pergament, som var allt för hårdt för att lämpligen kunna fästas i ryggen. Pergamentbanden hafva därför mestadels lös ryggs, under hvilken binden befinna sig. De i pergament inklädda böckerna äro ofta

9. 10. 11. 12. 13. 14. 15.

Fig. 9—15. Bokryggar.

Fig. 9 N. M. 68,875; 10 68,874; 11 utan inv.-n.r.; 12 68,878; 13 68,862; 14 68,858; 15 68,859.

snarare att jämföra med häftade än inbundna böcker. På grund af pergamentets hornaktiga beskaffenhet har man kallat dessa band hornband. Mot slutet af 1700-talet börjar man använda sig af lösa ryggar äfven för skinnband, därvid ryggen blir slät. För åstadkommande af mera omväxling i dekorerings anbragte man å lösryggen tvärgående upphöjningar, som imiterade de äkta binden.

¹ Joh. Rudbeck, Sv. slöjdföreningens tidskrift 1910, sid. 41, där en dylik rygg är afbildad.

Alla de här, fig. 9—15, afbildade ryggarna äro lösa och släta, men vi se i dekoreringsen den olikheten, att å fig. 10 och 13—15 ryggarna genom tvärstreck uppdelats i fält, medan å de andra en mera fri behandling gjort sig gällande. På dem alla har dock ett fält reserverats för anbringande af titeln, å några är detta fält be- lagdt med skinn i annan färg än den för ryggen i öfrigt an- vända.

Ryggen fig. 9 är prydd med urnor, en fågel, små stjärnor och blomkvistar samt en större vas med blommor. Nederst är mellan tvärstreck tryckt namnet å den, för hvilken bandet är utfördt: J. W. Kiermanskjöld = Juliana Vilhelmina K., född 1785, död 1822, gift 1814 med hofmarskalken, friherre Axel Didrik Reuterskiöld. Den inbundna boken är: *Restaut, Principes généraux et raisonnés de la grammaire françoise*, Paris 1767, 8:o. Bandet torde vara utfördt om- kring 1800 af stockholmsbindaren GUSTAF SVALANDER¹ född 1774, mästare 1799, död 1811.

De å fig. 10 och 11 afbildade ryggarna hafva utgått från FRED- RIK VILHELM STATLANDERS verkstad. I det förra bandet inneslutes första delen af *Londres, la cour et les provinces d'Angleterre*, Paris 1816, 8:o, och i det senare: *Svenska academiens handlingar*, del 5, Stockholm 1813, 8:o, med Karl XIII:s namnchiffer. Ryggen n:r 11 är särdeles vackert dekorerad: öfver titelfältet ses en lagerkrans omslutande en lyra och därunder girlander, en ampel m. m.

Nästa rygg, fig. 12, är troligen ett verk af bokbindaren ISAK ERIK SVANBERG² i Stockholm, född 1777, mästare 1801, död 1833, och utförd i samma manér som den närmast föregående. Det in- bundna verket är: *Bolingbroke, Remarks on the history of England*, Basel 1794, 8:o. Vi återfinna här flera af de å sockerbagarsocietetens protokollsbok begagnade, för den tiden så vanliga stämpelmotiven, såsom en ring omslutande ett kors, en flygande fågel, en orm och en blomsterkorg; dock är det ej samma stämplor som användts för de båda banden.

¹ H. Bukowskis auktionskatalog n:r 71 (1891), C. Eichhorns samling, n:r 657.

² H. Bukowskis auktionskatalog n:r 71 (1891), C. Eichhorns samling, n:r 665.

Bokbindaren PER GUSTAF DAHLBOM i Uppsala, född 1796, död 1831, har tillverkat ryggen fig. 13: *Lanjuinais, Constitutions de la nation française*, Paris 1819, 8:o. Dahlboms band utmärka sig ofta för synnerligen vackra, väl marmorerade skinn i grönt och brunt,

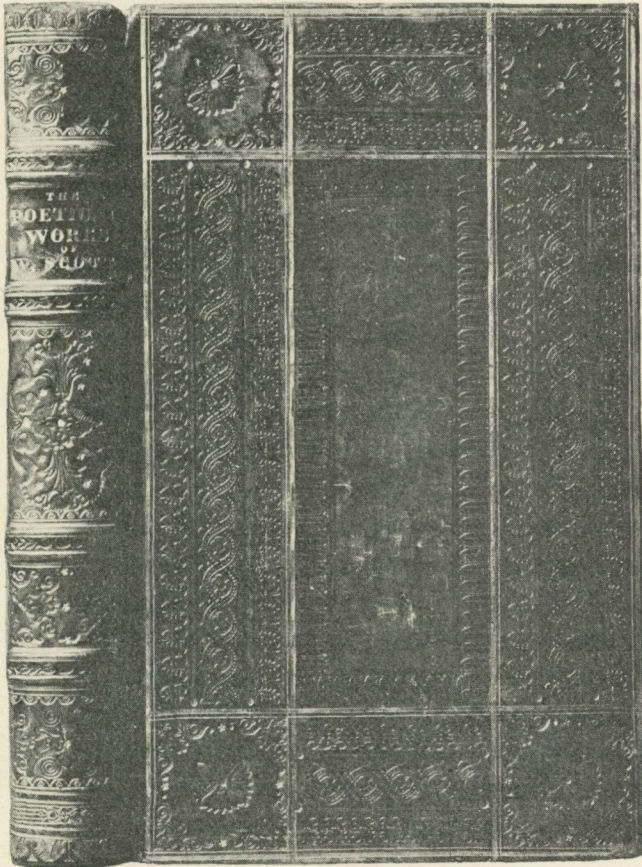

Fig. 16. Bokband, af Fredrik Svanberg. N. M. 68,876.

och förgyllningen är äfven särdeles välgjord. Ä pärmens insida å nyssnämnda bok finna vi Dahlboms bokbindarmärke: en liten oval violett färgad papperslapp, hvarå är tryckt »Bundet hos P. G. Dahlbom i Upsala». Dylika märken kommo i Sverige i bruk först omkring år 1800, men hade i Paris då redan en längre tid varit rätt van-

liga. Man påträffar dem under den första tiden i vårt land jämförelsevis sällan. De äro af intresse, då man med deras hjälp genast kan konstatera, från hvilken mästare bandet utgått. En bokbindare, som tidigt och mera ofta synes hafva i sina band insatt ett märke, är den skicklige och orginelle JOHAN BERGGREN,¹ verksam i Lund 1801—1815.

En af sin tids mest framstående svenska bokbindare var JOHAN KARL CALOANDER i Stockholm, född 1758, mästare 1779, död 1833, och vi se i fig. 14 och 15 ett par typiska prof å ryggar från hans verkstad, båda välgjorda, det förra mera rikt dekoreradt, det senare enklare men elegant. Fig. 14 innehåller: *Philipon-la-Madelaine, Des homonymes français*, Paris 1802, 8:o, och fig. 15: *Demoustier, Cours de morale*, Paris 1809, 12:o. Nederst å ryggen fig. 15 ses två bokstäfver C. S. — fru Charlotte Stokoe, född Stenberg, för hvilken bandet utförts.

Blindpressningen, som under 1400-talet var det vanliga dekorationssättet för ett skinnband, bibehöll sig — särskildt i Tyskland och de skandinaviska länderna — under hela 1500-talet. Sedermera blef äfven i nyssnämnda länder guldpressningen obligatorisk för ett praktband. Emellertid försöker man sig på den urgamla blindpressningskonsten äfven under senare tider gång efter annan. Så t. ex. voro under 1700-talets midt engelska och danska band ofta blindpressade, s. k. spegelband, å hvilka äfven i Sverige finnas samtida prof. Likaledes finna vi under 1800-talet med blindpressningar försedda band, och ett sådant må här blifva afslutningen på dessa korta anteckningar. Ifrågavarande band, fig. 16, är af ljusbrunt kalfskinn och blindpressadt. Endast några enkla linjer och små punkter äro i guld. Den inbundna boken är: *The poetical Works of Walter Scott*, Frankfurt am Main 1826, 8:o. Bandet torde vara utfördt af stockholmsbindaren FREDRIK SVANBERG², född 1804, mästare 1830, död 1868, och förskrifva sig från hans första mästartid. Pärmsens dekorerings erinrar om 1500-talets smak för rulltryckta ramar och ett rektangulärt midtfält. Ryggen däremot är typisk för 1830—40-talen.

¹ Joh. Rudbeck, En bokbindare i Lund för 100 år sedan (Johan Berggren), Allm. Svenska boktryckarföreningens meddelanden 1908, sid. 101—103.

² Förenämnda auktionskatalog n:r 659.